330.924:63
325.2:63

De noodzakelijkheid van industrialisatie en emigratie voor de Nederlandse Landbouw

Ir A. MARIS

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
ONTVANGEN
1 OCT. 1958
BIBLIOTHEEK

OVERDRUK UIT HET LANDBOUWKUNDIG TIJDSCHRIFT
63ste JAARGANG No. 1 JANUARI 1951

DE NOODZAKELIJKHEID VAN INDUSTRIALISATIE EN EMIGRATIE VOOR DE NEDERLANDSE LANDBOUW [1])

Ir A. MARIS.

INLEIDING.

Het is niet de bedoeling om de mogelijkheden en moeilijkheden van de voor Nederland zo noodzakelijke industrialisatie in den brede te bespreken. Hierover kan men elders beschouwingen vinden [2]), zodat slechts een enkel woord ter inleiding op zijn plaats is.

Beide publicaties komen tot de conclusie, dat verdere industrialisatie voor ons land noodzakelijk is. KOHNSTAMM stelt in zijn prae-advies het herstel van het evenwicht in de betalingsbalans centraal en gaat dan na of de voor dit herstel noodzakelijke industrialisatie te verwerkelijken is. Het blijkt, dat Nederland in de gelukkige omstandigheid verkeert, dat zijn bevolking nog steeds sterk toeneemt, zodat althans het aantal arbeidskrachten geen knelpunt vormt bij de verwerkelijking van de industrialisatie. Van belang is hierbij, dat deze aantallen ook kwalitatief geschikt gemaakt worden voor hun taak. In de Nota inzake industrialisatie wordt de groei van de bevolking zelfs primair gesteld. Op blz. 5 wordt opgemerkt: „Er zijn twee omstandigheden, die om een aanzienlijke uitbreiding van de Nederlandse industrie vragen. In de eerste plaats de snelle groei van de bevolking; in de tweede plaats de noodzaak om zo spoedig mogelijk het evenwicht in betalingsbalans te herstellen".

In beide geschriften neemt dus het onderzoek naar het aantal arbeidskrachten een belangrijke plaats in. De industrialisatie-nota raamt de toeneming van de beroepsbevolking in de periode 1 Juli 1948—1 Jan. 1953 op 157.000 en van 1 Jan. 1953—1 Jan. 1960 op 341.000. Op 1 Juli 1948 bedroeg de beroepsbevolking 3.743.000.

Om de noodzakelijke uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen vast te stellen moet nog rekening worden gehouden met een wijziging in de werkeloosheidscijfers en een gedeeltelijke demobilisatie. Na deze correcties komt de Nota op een toeneming van 137.000 arbeidsplaatsen. Verder berekent de Nota, dat van dit aantal 42.000 personen buiten de industrie kunnen worden opgenomen, zodat de industrie 95.000 personen moet opnemen. Op 1 Jan. 1953 zal het aantal beroepspersonen, werkzaam in de nijverheid (inclusief het ambacht), dan bedragen 1.490.000. Hiermee is men er echter niet. Behalve met de toeneming van de beroepsbevolking dient men immers nog rekening te houden met de invloed, die de stijging van de arbeidsproductiviteit in de industrie op het aantal arbeidsplaatsen heeft. Aangenomen wordt, dat hierdoor aan 120.000 arbeiders nieuwe werkgelegenheid moet worden verschaft. Met deze cijfers is o.i. het vraagstuk gesteld en is een globale indruk gegeven van de grootte ervan.

Hiermee zijn wij tot de vraag genaderd: in hoeverre is de landbouw nu bij industrialisatie en bij emigratie betrokken? Of beter gezegd: *wat is de betekenis van industrialisatie en emigratie voor de landbouw?* Zoals boven reeds

---

[1]) Voordracht 15e Nederlandse Landbouwweek.

[2]) a. DR G. A. KOHNSTAMM: prae-advies over de vraag: Welke duurzame structuurveranderingen hebben zich laatstelijk voorgedaan in de welvaartsbronnen van ons land, in het bijzonder ten aanzien van landbouw en industrie? In welke richting zullen als gevolg hiervan landbouw en industrie zich moeten ontwikkelen teneinde een zo groot mogelijke welvaart aan onze bevolking te verzekeren? (1947).

b. Ministerie van Economische Zaken: Nota inzake de industrialisatie in Nederland.

werd gesuggereerd moet deze betekenis vooral worden gezocht in de opname van de jaarlijkse extra-toeneming van het aantal arbeidskrachten. De agrarische bedrijfstak is nl. volledig bezet; het zal blijken, dat er zelfs te veel mensen in werkzaam zijn [1]). In geen geval is dus de landbouw in staat om nog aan meer mensen productief werk te verschaffen. Hier staat tegenover, dat de agrarische bevolking snel toeneemt. Het onvermijdelijk gevolg hiervan is, dat de agrarische bedrijfstak niet in staat is om zijn eigen jongeren werk te verschaffen. Een groot gedeelte van de agrarische jongeren moet dus de landbouw verlaten en elders werk vinden. Het is vanzelfsprekend voor de landbouw, maar eveneens voor andere instanties, van het grootste belang om te weten hoeveel agrarische jongeren jaarlijks de landbouw moeten verlaten. En dan niet alleen voor het gehele land, maar vooral in de verschillende gebieden. Er moet ook worden nagegaan, waarom deze afvloeiing in het verleden te gering is geweest en hoe deze in de toekomst kan worden bevorderd.

Naast deze noodzakelijke afvloeiing van agrarische jongeren staat de landbouw bovendien nog voor het vraagstuk van een te grote bestaande beroepsbevolking. Een ingesteld onderzoek naar de arbeidsprestatie maakt het mogelijk hierover kwantitatieve gegevens te verstrekken. Uit deze cijfers kan een schatting worden gemaakt van het aantal arbeidskrachten, dat overbodig zou zijn bij een normale arbeidsprestatie van alle arbeidskrachten. Tenslotte zal nog worden stil gestaan bij de geregistreerde werkloosheid.

Achtereenvolgens zullen dus worden behandeld:

1. De aankomende agrarische jongeren.
2. De arbeidsprestatie en de arbeidsproductiviteit.
3. De geregistreerde werkloosheid.

1. De aankomende agrarische jongeren.

Voor de toekomst van de Nederlandse landbouw is het vraagstuk van de afvloeiing der aankomende agrarische jongeren van grote betekenis. Er dient te worden verhinderd, dat de bestaande agrarische beroepsbevolking nog verder toeneemt. Dit heeft men gedeeltelijk in de hand, omdat de agrarische jongeren van 0—15 jaar nog geen beroep hebben gekozen. Het is dan ook van het grootste belang de kraan der afvloeiing voldoende ver open te zetten en bovendien de nodige zuigkracht uit te oefenen.

Stelt men zich op het standpunt, dat de agrarische beroepsbevolking in Nederland in geen geval meer mag toenemen — en dit standpunt wordt thans algemeen aanvaard — dan is hiervan de consequentie, dat per jaar ruim 12.000 agrarische jongeren in andere bedrijfstakken werk moeten vinden. Aangezien er jaarlijks ruim 19.000 jongeren op de arbeidsmarkt verschijnen, betekent dit een noodzakelijke afvloeiing van 63 %. Voor de zandgronden zijn deze cijfers 6000 en 9000; dus een noodzakelijke afvloeiing van 67 %. Hieronder volgt een tabel, waarin de noodzakelijke afvloeiing van de totale aanvoer

---

[1]) In dit artikel wordt gebruik gemaakt van de uitkomsten van een onderzoek, dat door het Landbouw-Economisch Instituut is ingesteld naar het „kleine-boerenvraagstuk" op de zandgronden. In 13 gemeenten in het zandgebied heeft een uitvoerige enquête plaats gehad, waardoor o.a. belangrijke gegevens over de arbeidsprestatie op de kleine en grote bedrijven en de afvloeiing zijn verkregen. Dit rapport zal binnenkort worden gepubliceerd.

van agrarische jongeren voor de 11 belangrijkste landbouwgebieden op de zandgronden is aangegeven.

Tabel 1. Noodzakelijke afvloeiing van totale aanvoer van agrarische jongeren voor de 11 belangrijkste landbouwgebieden op de zandgronden.

Landbouwgebieden	Noodzakelijke afvloeiing		
	Aantal in de periode 1947–1962	Aantal per jaar	In % van totale aanvoer van agrarische jongeren
Friese Wouden	7051	470	66
Drents Zandgebied	4369	291	67
Overijssels Zandgebied	7239	483	59
Graafschap Zutphen	6318	421	58
Neder Veluwe	2388	159	66
Over Veluwe	3176	212	67
Oostelijke Veluwe	2071	138	60
Utrechts Zandgebied	2547	170	67
Meyerij	7377	492	75
Z. en O. zandgronden	15091	1006	74
Noord Limburg	9861	657	69
Totaal zandgronden	88140	5876	67

Het zandgebied ten zuiden van de grote rivieren geeft de hoogste afvloeiingspercentages te zien; het Overijssels Zandgebied, de Graafschap en de Oostelijke Veluwe de laagste. Het Noordelijk zandgebied en het Veluweblok liggen hier tussen in.

Voor het in hoofdzaak alluviale gebied volgt in tabel 2 eenzelfde overzicht per provincie.

Tabel 2. Noodzakelijke afvloeiing van totale aanvoer van agrarische jongeren voor het in hoofdzaak alluviale gebied.

Provincies	Noodzakelijke afvloeiing		
	Aantal in de periode 1947–1962	Aantal per jaar	In % van totale aanvoer van agrarische jongeren
Groningen	10.800	720	61
Friesland	16.100	1.073	65
Utrecht	7.100	473	67
Noord-Holland	17.500	1.166	65
Zuid-Holland	31.700	2.113	70
Zeeland	5.764	385	47
Totaal Nederland	183.000	12.250	63

Naast dit overzicht van de noodzakelijke afvloeiing volgen thans enkele gegevens over het verloop van de feitelijke afvloeiing. Deze gegevens moeten helaas worden beperkt tot 11 gemeenten op de zandgronden; voor de overige gebieden stonden ons geen gegevens ter beschikking. In deze 11 gemeenten werd een afvloeiingspercentage van 32 % gevonden voor de zoons van 15 jaar en ouder op de geregistreerde bedrijven. Maakt men onderscheid tussen de zoons, die op het ouderlijk bedrijf wonen — de inwonende zoons — en degenen,

die elders zijn gehuisvest – de uitwonende zoons –, dan zijn de afvloeiingspercentages voor deze groepen resp. 21 % en 50 %.

Het verschil tussen deze percentages is begrijpelijk, indien men in overweging neemt, dat de laatste groep kleiner is, gemiddeld veel ouder en meestal gehuwd. Velen van hen hebben eerst in de landbouw gewerkt en zijn pas op latere leeftijd – het uitzicht op een huwelijk speelt hierbij een rol – tot de ontdekking gekomen, dat de landbouw voor hen geen kansen meer bood. Zij zijn dus als ongeschoolden in de andere bedrijfstakken opgenomen. Men kan met deze achtergrond aannemen, dat het gemiddelde afvloeiingspercentage van 32 % voor de inwonende en uitwonende boerenzoons tezamen, zich in de tijd gezien, in de richting van de 50 % zal bewegen. Immers onder de grote groep inwonende zoons bevinden zich velen, die voorshands zonder uitzicht op een eigen bedrijf in de landbouw zijn gebleven. Wanneer deze jongeren ouder worden, zullen zij noodgedwongen dezelfde weg op moeten gaan als hierboven geschetst is voor de uitwonende zoons, d.w.z. dat zij zonder passende vakopleiding naar een andere bedrijfstak moeten overstappen. In het gunstigste geval blijft er nog een aanzienlijke marge tussen de feitelijke afvloeiing (50 %) en de noodzakelijke afvloeiing (67 %). In de practijk uit zich dit in het splitsen van bedrijven en het voorkomen van oudere, ongetrouwde broers op de bedrijven.

Het onderzoek in de 11 gemeenten heeft verder aangetoond, dat de afvloeiing van boerenzoons op de kleinste bedrijven veel groter is dan op de grotere bedrijven. Op deze laatste bedrijven blijven nog steeds teveel boerenzoons zitten. Een vergelijking tussen de afvloeiing in nagenoeg zuiver agrarische gemeenten en agrarische gemeenten met industrie toonde aan, dat in de laatste gemeenten de afvloeiing veel groter is dan in de eerste gemeenten. Hierop wordt aanstonds teruggekomen.

De cijfers hebben in ieder geval duidelijk gedemonstreerd dat de afvloeiing, vooral in de eerste jaren na de lagere school, veel te gering is. De vraag is nu – gezien het grote belang van dit vraagstuk – hoe dit in de toekomst moet worden verbeterd.

In dit verband moet worden ingegaan op de weerstanden, die tegen afvloeiing bestaan. Speciaal de weerstanden voortvloeiend uit de geestelijke instelling van de boeren. In een 5-tal gemeenten van het kleine-boerenonderzoek is naar deze weerstanden een enquête ingesteld.

Er gaat van het gezinsbedrijf, zoals dit merendeels op de zandgronden voorkomt, een sterke binding uit. De functie van het gezin als sociale, maar ook als economische en daardoor hecht samengebonden eenheid, is een maatschappelijk verschijnsel van de eerste orde. De betrekkelijk geringe afvloeiing van boerenzoons uit de landbouw na de leerplichtige leeftijd hangt hiermee ten nauwste samen. Daarnaast zijn er andere factoren, die een rol spelen. Het was voor de boerenzoons vóór 1910 een vrij eenvoudige opgave om een bedrijf te krijgen door de bestaande ontginningsmogelijkheid en ook was het geboortecijfer in die tijd lager dan thans. De omstandigheden na 1910 veranderden snel, in die zin, dat al spoedig bleek, dat niet alle boerenzoons in de agrarische sector konden worden ondergebracht. Doch met de traditie van de „totale continuïteit" werd niet dadelijk gebroken. Het geërfde standsbewustzijn, de verknochtheid aan de grond en het gevoel voor traditie en onafhankelijkheid zijn hieraan niet vreemd. In de laatste twintig jaar kan men in de kleinste bedrijven (1–5 ha) bespeuren, dat de binding van het gezinsbedrijf minder hecht wordt en dat de traditie van het boer worden van bijna alle boerenzoons wordt doorbroken. Op de bedrijven groter dan 5 ha is echter de afvloeiing van de zoons nog veel te klein.

Wat de honkvastheid van de agrarische bevolking op de zandgronden betreft, kan worden opgemerkt, dat de verticale mobiliteit – dit is het overgaan naar een ander beroep – aan-

zienlijk wordt gestimuleerd, indien de hieraan verbonden horizontale mobiliteit aan nauwe geografische grenzen gebonden is. Men wil wel uit de landbouw wegtrekken, indien men in dezelfde streek (milieu) kan blijven. De hiervoor genoemde, grotere afvloeiing van boerenzoons in de agrarische gemeenten met industrie is hiervan een bevestiging. Daarnaast is bv. in de 5 geënquêteerde gemeenten geconstateerd, dat er geen grote religieuse en zedelijke bezwaren tegen fabrieksarbeid in het algemeen bestaan, mits de afstand tussen de fabriek en woonplaats met de fiets kan worden overbrugd. De weerstand tegen het arbeidersvervoer per bus is echter bijzonder groot. Voorts is gebleken, dat de weerstand tegen afvloeiing van de zoons bij de grote boeren sterker ontwikkeld is dan bij de kleine en dat hetzelfde geldt voor de oudere boeren ten opzichte van de jongere, om het even of zij behoren tot de grotere of kleinere boeren. Bij de oorzaken van een te geringe afvloeiing moet tenslotte worden genoemd het grote aantal kleine bedrijven. Immers, op ieder bedrijf, hoe klein ook, kan het aantal arbeidskrachten niet dalen beneden het sociale minimum van het arbeidsaanbod, d.w.z. op ieder bedrijf moet tenminste plaats zijn voor een man en een vrouw. De aanwezigheid van vele kleine bedrijven brengt dus onvermijdelijk met zich mee, dat teveel mensen worden vastgehouden.

Hoe kan nu de afvloeiing worden bevorderd? Een eerste vereiste hiertoe is de mogelijkheid om *vakonderwijs* te ontvangen. Het nijverheidsonderwijs vormt als het ware de poort naar de industrie. Vooral de capaciteit van deze scholen is voor de landbouw van het grootste belang. In het binnenkort door het L.E.I. uit te brengen rapport over het kleine-boerenvraagstuk worden hierover nadere gegevens verstrekt.

Van niet minder belang zal het zijn om de agrarische jeugd *tijdig voor te lichten* bij de beroepskeuze en de raad te geven om toch vooral vakonderwijs te volgen. Er moet voor worden gezorgd, dat de agrarische jongeren niet als ongeschoolden in andere beroepen worden te werk gesteld. De voorlichting moet reeds op de lagere school worden gegeven. Ook zal het van groot belang zijn om de *ouders* goed voor te lichten. Aan hen kan op vergaderingen en door middel van de vakbladen het besef worden bijgebracht, dat de jongens direct na de lagere school een niet-agrarisch beroep moeten kiezen en niet eerst enkele jaren in het bedrijf moeten meewerken, zoals thans vaak geschiedt. Uit de enquête is gebleken, dat deze voorlichting door de leidinggevende organen van het dorp nog te veel wordt veronachtzaamd. De boerenorganisaties, de onderwijzers, de geestelijke verzorgers, de landbouwvoorlichtingsdienst en eventueel de gemeentebesturen kunnen op dit gebied nog belangrijk werk verrichten.

2. De arbeidsprestatie en de arbeidsproductiviteit.

De kern van het landbouwvraagstuk in een groot gedeelte van Nederland — hierbij denken wij speciaal aan de zandgronden en de rivierkleigebieden — is gelegen in een wanverhouding tussen het aantal mensen en de oppervlakte cultuurgrond. Dit is de voornaamste oorzaak van de lage arbeidsprestatie op zeer vele bedrijven en wel in het bijzonder op de kleine bedrijven.

Aangezien de arbeidsprestatie nauw samenhangt met de grootte der bedrijven zal eerst een kort overzicht worden gegeven van de ontwikkeling der bedrijfsgrootte om daarna dieper in te gaan op de arbeidsprestatie. Dit laatste is alleen mogelijk voor de zandgronden, omdat in de andere gebieden nog geen diepergaand onderzoek is verricht. Er dient op te worden gewezen, dat het begrip *arbeidsprestatie* niet identiek is met het algemeen gangbare begrip *arbeidsproductiviteit*. Dit laatste begrip richt zich op de bruto-productie per werker en kan alleen worden gebezigd om de verandering in deze bruto-productie per werker in de tijd te demonstreren; het is niet bruikbaar om de efficientie van de arbeidsfactor in de verschillende bedrijfstypen en grootteklassen te meten. Daartoe is het noodzakelijk om het begrip arbeidsprestatie in te voeren, in de betekenis zoals het hierna uitvoerig zal worden toegelicht. Aangezien de woorden arbeidsprestatie en arbeidsproductiviteit in deze paragraaf beiden voorkomen, dient men deze duidelijk van elkaar te onderscheiden. Het begrip arbeidsprestatie is in dit verband het meest essentieel.

a. Grootte der bedrijven.

1. Zandgronden. Van de 244.000 bedrijven met meer dan 1 ha cultuurgrond in Nederland, komen er niet minder dan 124.000 op de zandgronden voor. Op deze 124.000 zandbedrijven met bijna 1 millioen ha cultuurgrond zijn ruim 230.000 mannelijke beroepspersonen werkzaam. Van het aantal bedrijven op de zandgronden is 43% kleiner dan 5 ha en ruim 30% valt in de grootteklasse van 5–10 ha.

Terwijl sinds 1910 het aantal kleine bedrijven (1–5 ha) is verminderd, is toch het totaal aantal bedrijven op de zandgronden nog vermeerderd. Omdat echter de oppervlakte cultuurgrond veel sterker is toegenomen, is de gemiddelde bedrijfsgrootte aanzienlijk gestegen nl. van 6,4 tot 8 ha.

Het is evenwel geenszins zeker, dat deze ontwikkeling zich zal voortzetten. In dit verband verdient vooral de splitsing van bedrijven, die sinds 1910 steeds belangrijker is geworden, onze aandacht. Van het totaal aantal nu aanwezige bedrijven blijkt ongeveer 22% bij splitsing betrokken te zijn geweest. Het is de ontginning van woeste grond geweest – in de periode 1900–1947 ongeveer 8.000 ha per jaar – die de funeste gevolgen van de splitsing niet alleen heeft geneutraliseerd, maar zelfs de gemiddelde bedrijfsgrootte nog heeft doen toenemen. In de afgelopen 40 jaren is ongeveer $^1/_4$ van het huidige totale aantal bedrijven nieuw ontstaan, waarvan de helft door splitsing en de helft door ontginning. Hiernaast is bijna 45% van de bedrijven vergroot met ontginningsgrond, waardoor vooral veel kleine bedrijven boven de 5 ha-grens zijn uitgegroeid.

Omdat de mogelijkheden tot ontginning nagenoeg zijn uitgeput en de splitsing van bedrijven nog onverminderd doorgaat, is te verwachten, dat indien geen maatregelen worden getroffen, in de komende jaren het aantal kleine bedrijven zal toenemen. Uit het feit, dat de mogelijkheid tot uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond op de zandgronden zeer beperkt is – de oppervlakte woeste grond, die voor ontginning in aanmerking zou kunnen komen is nog slechts gering en veelal van slechte kwaliteit – kan bovendien worden geconcludeerd, dat de vermeerdering van de oppervlakte cultuurgrond geen noemenswaardige bijdrage kan leveren voor de uitbreiding van de werkgelegenheid in de landbouw.

2. Rivierkleigebieden. In de rivierkleigebieden is het totaal aantal bedrijven evenals de oppervlakte cultuurgrond weinig toegenomen, zodat ook de gemiddelde bedrijfsgrootte weinig is veranderd. In de grootteklassen zijn de veranderingen sinds 1910 ongeveer hetzelfde als op de zandgronden. Het resultaat van deze ontwikkeling voor de rivierkleigebieden – die wat betreft de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen zoveel overeenkomst vertonen met de zandgronden – is, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte op de rivierklei thans kleiner is dan op het zand, terwijl deze in 1910 bijna 1,3 ha hoger was.

3. Zeekleigebieden en weidestreken. De zeekleigebieden geven in grote lijnen ongeveer hetzelfde ontwikkelingsbeeld te zien als de weidestreken. Het totaal aantal bedrijven is aanzienlijk toegenomen en de oppervlakte cultuurgrond weinig, met dus als gevolg een daling van de gemiddelde bedrijfsgrootte. Deze toeneming van het aantal vindt voor de zeekleigebieden plaats in de grootteklasse 1–30 ha en voor de weidestreken van

1–20 ha; in beide gebieden zijn de bedrijven boven 30 ha aanzienlijk afgenomen.

b. De productiefactor arbeid.

Aan de arbeidsproductiviteit in de landbouw in Nederland is tot voor kort weinig aandacht geschonken. Dit vindt voor een belangrijk gedeelte zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de landbouw in een grote verscheidenheid van bedrijfstypen wordt beoefend, die elk voor zich een veelheid van producten voortbrengen, waarvoor vele uiteenlopende werkzaamheden moeten worden verricht om tot het uiteindelijk resultaat – de stofopbrengst – te komen.

Bij de industrie ligt dit alles veel eenvoudiger. De meeste arbeiders werken hier slechts aan één product, waardoor men dus precies weet hoeveel per arbeider per dag wordt gepresteerd. Bovendien is de prikkel om per werker het onderste uit de kan te halen veel groter dan bv. bij de landbouwbedrijven op de zandgronden, waar de arbeid – voornamelijk gezinsarbeid – in overvloed aanwezig is. Men is dus in de industrie uiteraard beter geïnformeerd over de arbeidsproductiviteit. Toch is ook voor de landbouw een inzicht in de arbeidsproductiviteit van het grootste belang, omdat het welvaartsniveau in grote mate afhankelijk is van de productie per werker. Voor het land als geheel is het niet zo moeilijk om een globale indruk van deze arbeidsproductiviteit te krijgen: men weet ongeveer de hoeveelheid agrarische producten, die per jaar wordt voortgebracht en ook ten naaste bij het aantal agrarische beroepspersonen. Zijn deze gegevens over verschillende jaren bekend, dan kan men de stijging van de arbeidsproductiviteit over een bepaalde periode berekenen. Stellen we de productie per werker in 1900 op 100, dan blijkt deze in 1940: 193 te zijn. Een jaarlijkse toeneming dus van 2,3 %.

Het zal echter duidelijk zijn, dat deze landelijke cijfers slechts een oriënterende waarde hebben en dat men speciaal voor een land als Nederland, waar de landbouw in zo'n grote verscheidenheid wordt uitgeoefend, verder moet differentiëren. Deze differentiatie moet men in twee richtingen zoeken: naar gebied en naar grootteklasse. Behalve dat de landbouw op de zandgronden volkomen anders wordt bedreven dan bv. op de zeeklei- en in de veengebieden moet men in ieder gebied nog weer onderscheid maken tussen grote en kleine bedrijven.

Om de oplossing van het vraagstuk van de arbeidsproductiviteit in de Nederlandse landbouw verder te brengen, zal men dus met deze onderscheidingen naar gebied en grootteklasse moeten werken en tegelijkertijd inzicht moeten verkrijgen in de doelmatigheid van de aanwending van de arbeid. Dit is mogelijk, indien men gebruik maakt van het begrip arbeidsprestatie.

c. Methode ter bepaling van de arbeidsprestatie

De moeilijkheid, waarvoor we bij de bepaling van de arbeidsprestatie komen te staan is: hoe krijgen we op bedrijven, waar een veelheid van producten wordt voortgebracht, betrouwbare cijfers over de prestatie per werker? De enige mogelijkheid is gelegen in het op één noemer brengen van enerzijds de verschillende gewassen en diersoorten en anderzijds de verschillende categorieën arbeidskrachten. Voor alle gewassen en dieren is dit gedaan door de *arbeidsbehoefte* in uren te bepalen met behulp van arbeidsnormen van de goed geleide bedrijven op de zandgronden. Hierbij is de bestaande methode van werken geaccepteerd, maar de niet-economisch aangewende arbeid zoveel

mogelijk geëlimineerd [1]). Hoewel er op de zandgronden ook wel bedrijven voorkomen, waar met de zelfbinder wordt geoogst en met de melkmachine wordt gemolken, zijn de normen niet op deze bedrijven afgestemd. Het is dus mogelijk om met lagere arbeidsnormen te werken en bij verdere mechanisering zal dat ook zeker moeten gebeuren. De normen zijn dus niet te hoog genomen en moeten bij de bestaande productie-methode reeds bereikbaar worden geacht. De verschillende categorieën arbeidskrachten zijn herleid tot volwaardige arbeidskracht, waaronder wij verstaan een mannelijke arbeidskracht in zijn meest productieve jaren (tussen 20 en 60 jaar), die het gehele jaar op het bedrijf werkzaam is. Met behulp van bepaalde omrekeningsnormen kan het gehele *arbeidsaanbod* worden uitgedrukt in volwaardige arbeidskrachten.

Heeft men op deze wijze de arbeidsbehoefte per bedrijf berekend en is ook het arbeidsaanbod bekend, dan kan men door een eenvoudige deling de *arbeidsprestatie* berekenen; dit is het aantal uren per volwaardige arbeidskracht. In navolging van Prof. HOFSTEE zal voor de gewerkte uren van een volwaardige arbeidskracht op een goed geleid bedrijf de benaming *standaarduur* worden gebruikt. Met de op deze manier te berekenen arbeidsprestatie kan men dus inzicht verkrijgen in de efficiëntie van de aanwending van de factor arbeid in de verschillende landbouwgebieden en grootteklassen.

In de eerste plaats wordt een overzicht gegeven van de arbeidsprestatie in de verschillende landbouwgebieden (zie tabel 3).

Tabel 3. Overzicht van de arbeidsprestatie in de verschillende landbouwgebieden en groepen van landbouwgebieden.

Groepen van landbouwgebieden		Arbeidsprestatie (aantal standaarduren per volw. arbeidskracht)
Weidestreken		2612
Zeeklei		2478
Rivierklei		2153
Zandgronden		2078
Landbouwgebieden		
Friesland	De Wouden	2274
Drente	Zandgebied	2477
Overijssel	Zandgebied	2112
Gelderland	Graafschap	2065
„	Neder-Veluwe	2165
„	Over-Veluwe	1724
„	Oostelijke Veluwe	1620
Utrecht	Zandgebied	2107
Noord-Brabant	Meyerij	1880
„ „	Z. en O. Zandgronden	1974
Limburg	Noord Limburg	2096
Totaal 11 landbouwgebieden v/d zandgronden		2077

[1]) Deze normen zijn bepaald in overleg met de Directie Akker- en Weidebouw van het Ministerie van Landbouw, waarbij gebruik is gemaakt van de boekhoudingen van het L.E.I. van de zandbedrijven.

De arbeidsbehoefte is hier met dezelfde basisgegevens berekend als in de volgende tabel van 11 geënquêteerde gemeenten. Wat betreft het arbeidsaanbod: voor de verschillende landbouwgebieden zijn de gegevens van de volks- en beroepstellingen 1947 van het C.B.S. gebruikt, terwijl voor de 11 gemeenten deze gegevens ontleend zijn aan de eigen enquête.

Met de constatering van een lage arbeidsprestatie in de verschillende zandgebieden is het vraagstuk echter niet opgelost. Het is daarom van het grootste belang ook de oorzaken van de lage arbeidsprestatie op te sporen. Hiervoor is nodig een onderzoek van de arbeidsprestatie in de verschillende grootteklassen en een verdere analyse van de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod op de bedrijven. Van de enorme verschillen in arbeidsprestatie, die er tussen de grootteklassen bestaan, geeft tabel 4 een overzicht.

Het is nu de vraag of bij de huidige grootte van de bedrijven en de bestaande bedrijfsstructuur een doelmatige aanwending van de arbeid mogelijk is, gezien de enorme verschillen in arbeidsprestatie tussen de grote en kleine bedrijven. Er zijn gegronde redenen om aan te nemen, dat de voornaamste oorzaken van de lage arbeidsprestatie op de kleine bedrijven zijn: het te grote arbeidsaanbod op de kleine bedrijven en de uniformiteit in de bedrijfsstijl van grote en kleine bedrijven, waardoor deze laatste in feite een te extensief bedrijfsplan hebben.

In dit kader is het niet mogelijk om stil te staan bij de middelen, waardoor de verschillen in arbeidsprestatie tussen kleine en grote bedrijven zouden kunnen worden weggewerkt. Het gaat hierbij vanzelfsprekend om alle bedrijven en niet om wat enkele bedrijven kunnen bereiken. In het meergenoemde rapport over het kleine-boerenonderzoek op de zandgronden is aangetoond, dat het wel mogelijk is om het absolute niveau van de arbeidsprestatie op te voeren, maar niet om de verschillen in arbeidsprestatie tussen kleine en grote bedrijven te doen verdwijnen. Voor de *oplossing* van het kleine-boerenvraagstuk komt het op dit laatste aan.

De conclusie, die tenslotte na deze uitweiding over de arbeidsprestatie getrokken kan worden, is van groot belang. In de eerste plaats vormen de cijfers van de arbeidsprestatie in de verschillende landbouwgebieden een duidelijke bevestiging van de stelling, dat het aantal agrarische beroepspersonen niet meer mag toenemen. Daarnaast – en hierover zijn helaas alleen cijfers van de zandgronden beschikbaar – kan worden aangetoond, dat er zelfs sprake is van een arbeidsoverschot. Dit arbeidsoverschot, dat gezien het lage aantal gepresteerde standaarduren dus in feite op de kleine bedrijven bestaat, zou men kunnen aanduiden als het *potentiële arbeidsoverschot* [1]).

Een indruk van het potentiële arbeidsoverschot krijgt men, indien het gemiddelde aantal standaarduren per arbeidskracht in de groep van de zuivere boeren, d.i. 2280, wordt gesteld naast de 2900 standaarduren, die een volwaardige arbeidskracht op de gemengde bedrijven per jaar *kan* leveren. Ruim 20 % van het arbeidsaanbod in deze groep zou bij de aangenomen prestatie van 2900 standaarduren overbodig zijn.

Stellen wij het percentage zuivere boeren in de 11 gemeenten representatief voor de zandgronden, dan zouden van de 236.000 agrarische beroepspersonen

---

[1]) Het potentiële arbeidsoverschot in een gebied komt overeen met de hoeveelheid arbeid, die vrij zou komen bij een doelmatige aanwending van de arbeidsfactor. Deze arbeid kan dus niet plotseling vrijkomen; het is zelfs zeer twijfelachtig of op de kleinste bedrijven bij de huidige bedrijfsstructuur de arbeid doelmatig *kan* worden aangewend.

Tabel 4. Arbeidsprestatie, arbeidsbehoefte en arbeidsaanbod in 11 geënqueteerde gemeenten.

Grootte-klassen in ha	Aantal bedrijven	Arbeidsbehoefte: in standaard-uren per bedrijf	Arbeidsbehoefte: per ha cult. grond	Arbeidsbehoefte: in % van het totaal: voor rund-vee	voor varkens	voor kippen	voor paarden	v. d. cult. grond	Arbeidsaanbod: aantal volwaardige arbeidskr.: per klasse	per bedrijf	per 100 ha cult. grond	Arbeids-prestatie: aantal standaard-uren per volw. arbeidskracht
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1–2 } 2–3 }	291	1372	603	42,0	3,8	13,5	1,5	39,2	334	1,15	50,5	1194
3–4	309	1910	548	41,7	3,9	9,2	2,4	42,8	398	1,29	36,9	1484
4–5	424	2354	526	41,4	3,9	7,9	3,2	43,6	589	1,39	31,0	1695
5–6	482	2743	503	39,8	4,1	7,1	3,3	45,7	719	1,49	27,3	1840
6–7	518	3107	484	38,0	4,2	6,7	3,0	48,1	828	1,60	24,9	1943
7–8	481	3552	478	38,2	4,3	5,7	2,7	49,1	814	1,69	22,8	2098
8–9	411	3859	457	37,1	4,2	5,0	2,7	51,0	744	1,81	21,5	2132
9–10	418	4284	453	37,6	4,1	4,7	2,6	51,0	790	1,89	20,0	2267
10–12	546	4773	438	37,6	3,8	3,7	2,6	52,4	1154	2,11	19,4	2259
12–15	603	5644	426	38,0	3,5	3,0	2,6	52,9	1408	2,32	17,5	2428
15–20	550	6860	402	38,1	3,1	2,4	2,7	53,7	1430	2,60	15,2	2639
20–25	253	8482	384	39,3	2,6	1,5	2,6	54,0	755	2,99	13,5	2841
25–30	97	10096	372	41,4	1,9	1,1	2,6	53,0	307	3,17	11,7	3189
30–40	83	12090	359	42,6	1,6	1,1	2,3	52,4 }	405	3,79	10,0	3464
> 40	24	16655	318	40,0	1,3	0,7	2,1	55,9 }				
Totaal	5493	4430	433	38,7	3,5	4,1	2,6	51,1	10675	1,94	19,0	2279

er ongeveer 50.000 tot het potentieel arbeidsoverschot kunnen worden gerekend. Hiermee wil volstrekt niet gezegd zijn, dat deze mensen onmiddellijk uit de landbouw kunnen verdwijnen, maar alleen, dat als op de kleine bedrijven de arbeid even doelmatig aangewend zou worden als op de grote en de bedrijfsvoering niet zou worden geïntensiveerd, er ongeveer 50.000 agrarische beroepspersonen uit de landbouw op de zandgronden konden verdwijnen.

3. Geregistreerde werkloosheid.

De omvang van de geregistreerde agrarische werkloosheid is quantitatief gering; voor December 1949 en Juni 1950 in absolute aantallen resp. ± 16.000 en 6.600. In percentages resp. 2,8% en 1,2% van de mannelijke agrarische beroepsbevolking van Nederland. Voor de overige bedrijfsklassen liggen deze cijfers voor dezelfde data op een belangrijk hoger niveau, resp. 5,1% en 4% van de totale beroepsbevolking in de bedrijfsklassen werkzaam.

De verschillen in de regionale spreiding van de werkloosheidspercentages in de landbouw zijn vrij groot; de kolommen 4 en 5 van tabel 5 geven hiervan een indruk. De kleiprovincies komen het gehele jaar boven het landelijk gemiddelde, in de winter echter in sterkere mate. De werkloosheid in de zand-

Tabel 5. Geregistreerde werkloosheid in de landbouw en overige bedrijfsklassen per 31 December 1949 en 30 Juni 1950.

Provincies	Aantal mannelijke agrarische beroepspersonen	Aantal geheel werklozen, D.U.W. arb en wachtgelders in % van beroepsbevolking per provincie [1]			
		Overige bedrijfsklassen		Landbouw	
		Dec. '49	Juni '50	Dec. '49	Juni '50
	1	2	3	4	5
1. Drente	37.140	17,0	11,7	7,0	5,1
2. Overijssel	51.347	2,5	1,8	1,8	0,9
3. Gelderland	84.326	5,2	3,5	1,4	0,4
4. Noord-Brabant	78.761	5,3	4,9	2,2	1,2
5. Limburg	36.698	2,9	2,1	0,7	0,5
Totaal zandprovincies	288.182	4,9	3,8	2,3	1,3
6. Friesland	50.307	8,9	4,0	5,5	1,1
7. Groningen	39.317	7,0	5,8	6,2	3,9
8. Zeeland	29.872	3,8	2,1	3,1	0,3
Totaal kleiprovincies	119.496	6,9	4,4	5,1	1,8
9. Noord-Holland	56.351	4,9	4,2	2,8	0,4
10. Zuid-Holland	80.513	5,0	4,5	1,7	0,4
11. Utrecht	19.913	4,3	2,9	0,7	0,2
Totaal „Holland"	156.777	4,9	4,2	1,9	0,4
Totaal Nederland	564.455	5,1	4,0	2,8	1,2

[1]) Voor landbouw in % van de mannelijke agrarische beroepsbevolking. Voor overige bedrijfsklassen in % van de totale beroepsbevolking van deze bedrijfsklassen.

provincies blijft in zomer en winter rondom het landelijk gemiddelde hangen. De provincies in „Holland" daarentegen blijven in beide jaargetijden aanzienlijk beneden het gemiddelde. De structuur van het landbouwbedrijf beïnvloedt in hoge mate het verloop van de werkloosheid. Waar de akkerbouw overweegt en veel los personeel wordt aangetrokken (Groningen, Zeeland en ook Friesland), zal de seizoenwerkloosheid groot zijn. Op de zandgronden met gemengd bedrijf en overwegend gezinsarbeid wordt de seizoenfluctuatie getemperd. In enkele provincies, met name Drenthe, Groningen, Friesland en Noord-Brabant, is sprake van een structurele werkloosheid in de agrarische sector.

Deze cijfers winnen aan betekenis, indien men bedenkt, dat de frictiewerkloosheid, welke hierin begrepen is, in de landbouw een geringere rol speelt dan in de industrie.

SAMENVATTING EN CONCLUSIE.

Het directe belang van de Nederlandse landbouw bij industrialisatie en emigratie is in de eerste plaats gelegen in de mogelijkheden om tot een afvloeiing van agrarische arbeidskrachten te komen. In dit verband verdienen in de landbouw drie vraagstukken onze aandacht:

1. De aankomende agrarische jongeren.
2. De arbeidsprestatie en de arbeidsproductiviteit.
3. De geregistreerde werkloosheid.

Ad. 1. In de periode 1947–1962 bedraagt de aanvoer van agrarische jongeren op de arbeidsmarkt 290.000. Stelt men zich op het standpunt dat de agrarische beroepsbevolking in geen geval meer mag toenemen dan betekent dit dat 63 % van deze jongeren d.i. ruim 183.000 uit de landbouw moet afvloeien en in andere bedrijfstakken werk moet vinden. Voor de zandgronden bedraagt de aanvoer 131.000 personen en de noodzakelijke afvloeiing 67 %.

Ad 2. Vooral op de zandgronden en in de rivierkleigebieden is de arbeidsprestatie laag: resp. 2100 en 2150 standaarduren per volwaardige arbeidskracht per jaar. Voor de zeekleigebieden en de weidestreken zijn deze cijfers 2500 en 2600.

Op de zandgronden is een onderzoek ingesteld naar de arbeidsprestatie in de grootteklassen. Het blijkt, dat deze nauw samenhangt met de bedrijfsgrootte (uitgedrukt in ha cultuurgrond). Van kleine naar grote bedrijven neemt de arbeidsprestatie toe van 1400 tot 3400 standaarduren per arbeidskracht.

Zou het mogelijk zijn om alle arbeidskrachten een normale arbeidsprestatie te laten leveren, dan mag men veilig aannemen dat hierdoor, bij het bestaande bedrijfsplan, ruim 20 % van de agrarische beroepsbevolking op de zandgronden, in de landbouw geen werk meer zou vinden.

Ad 3. De geregistreerde werkloosheid is in de landbouw niet groot. In December 1949 (voor de landbouw de tijd met de grootste werkloosheid) bedroeg het aantal werklozen en D.U.W. arbeiders uitgedrukt in % van de mannelijke agrarische beroepsbevolking voor de zandprovincies 2,3 %, voor de kleiprovincies 5,1 %, voor Noordholland, Zuidholland en Utrecht 1,9 %.

Rekening houdend met de onontkoombare frictiewerkloosheid is eigenlijk alleen het cijfer voor de kleiprovincies aan de hoge kant.

Tenslotte rijst de vraag, waar het te veel aan agrarische beroepspersonen heen moet. *In* de landbouw zijn er twee mogelijkheden:

1. Uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond.
2. Intensivering van het bedrijfsplan.

De eerste mogelijkheid biedt geen uitkomst. Tegenover een uitbreiding van de cultuurgrond door inpoldering en ontginning staat nl. een ongeveer evengrote afneming voor huisvesting, industrieterreinen en verkeer.

De mogelijkheid tot intensivering is op de zandgronden ongetwijfeld aanwezig; voor de zeekleigebieden en een gedeelte van de weidestreken is deze mogelijkheid geringer. Men dient hier echter onderscheid te maken tussen het opvoeren van het absolute niveau van de arbeidsprestatie en het wegwerken van de verschillen in arbeidsprestatie tussen de kleine en grote bedrijven. In het meergenoemde rapport over het kleine-boerenonderzoek op de zandgronden is aangetoond, dat het wel mogelijk is om het absolute niveau van de arbeidsprestatie omhoog te brengen, maar niet om de verschillen tussen kleine en grote bedrijven te doen verdwijnen. Voor de oplossing van het kleine-boerenvraagstuk komt het op dit laatste aan.

Blijven dus nog over de mogelijkheden *buiten* de landbouw nl. emigratie en afvloeiing naar de industrie. In de jaren 1948 en 1949 emigreerden bijna 2.400 agrarische beroepspersonen, ongeveer 50% van het totaal aantal geemigreerde beroepspersonen. Hoe welkom dit aantal ook is, een grote verlichting brengt het niet. In de toekomst zal de emigratie naar alle waarschijnlijkheid voor ons land van grotere betekenis worden. Mochten de thans bestaande plannen worden uitgevoerd, dan zal de emigratie ongetwijfeld een zeer belangrijke uitlaatklep worden voor de noodzakelijke afvloeiing van de agrarische jongeren. Hiernaast is van belang de mogelijkheid, die de industrie biedt. De cijfers hebben, naar wij hopen, aangetoond dat deze uitlaatklep ook noodzakelijk is.

Een welvarende landbouw is moeilijk te combineren met een talrijke agrarische bevolking. Wil de boerenstand in Nederland welvarend blijven, dan zal zij niet in de eerste plaats prijs moeten stellen op het adjectief talrijk, maar veeleer op de bres moeten staan voor de zo noodzakeijke industrialisatie en emigratie. Noodzakelijk voor Nederland, maar in het bijzonder ook voor de landbouw.

Juli 1950.